

ВЕСТНИК СОВРЕМЕННЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

ЗАМОНАВИЙ ТАДҚИҚОТЛАР АХБОРОТНОМАСИ

BULLETIN OF CONTEMPORARY STUDIES

ISSN: 2181-4554. Volume II, Issue-4, (April) 2024
Journal homepage: <https://inashr.uz/index.php/bocs>

ANORBOYEVA Solixa Asqarjon qizi
*O‘zbekiston davlat jahon tillari
universiteti o‘qituvchisi*

STILISTIK VA PRAGMATIK JIHATDAN TARJIMA TURLARI

Adekvatlik va ekvivalentik garchi bir – birlari bilan chambarchas bog‘liq tushunchalar bo‘lsa-da, V.A.Komissarov, A.D.Shveytsar ular aslo bir-birlariga teng emas deb hisoblaydilar.

Professor A.D.Shveytsar (1973) o‘zining “Tarjima nazariyasi” kitobida ularga quyidagicha izoh beradi: “Agar ekvivalentlik tarjima matniga mos keladimi yo‘qmi degan savolga javob bersa, u xolda adekvatlik muayyan kommunikatsiya sharoitlarida ro‘y berayotgan jarayon sifatida javob beradimi yo‘qmi degan savolga javob beradi”.

Adekvatlik bugungi kunda ham tarjima nazariyasi va amaliyotida eng asosiy tushunchalardan biri bo‘lib qolmoqda. XX asr o‘rtalarida zamonaviy tarjima nazariyasiga asos solgan ilmiy tadqiqotlarda adekvatlik tushunchasi asl matning ma‘no va mazmun jihatdan to‘liq mos keladigan tarjima kontsepsiyasiga asoslangan edi. Ushbu kontsepsiya doirasida tarjima adekvatligi o‘z ichiga tarjima matnini tarjima tilining funktsional–stilistik me‘yorlariga to‘liq bo‘ysindirish tamoyilini kiritgan, stilistik (uslubiy) ekvivalentligi bilan to‘ldirilgan semantik (ma‘noviy) va aniqlik kategoriyalari negizida ko‘rib chiqdilar edi. Shu kabi adekvatlik – semantik – stilistik (ma‘noviy - uslubiy) hodisa deb ataladi.

XX asr oxirlariga kelib, tarjimonlik faoliyati informatsion amaliyot va kommunikatsiya nazariyasi sohasida yangi bosqichga ko‘tarildi, bu esa tarjima adekvatligining funktsional-pragmatik kontsepsiyasi shakllanishiga imkoniyat yaratdi. Budan buyon funktsional-adekvat tarjimadan nafaqat tarjima tilining funktsional stilistik me‘yorlariga muvofiqlashtirilgan aslyat matnining asosiy kommunikativ vazifasini to‘g‘ri tarjima qilish talab etiladi, balki lingvistik tamoyillar asosida ularning pragmatik va kognitiv xususiyatlari ham ochib berilishi talab etiladi.

Har qanday matn qandaydir bir kommunikativ vazifani bajaradi: u yoki bu narsa haqida habar beradi, hissiy qiyinchiliklarni ifoda etadi, kommunikantlar o‘rtasida aloqa o‘rnatadi, suhbatdoshdan qandaydir bir aks sado yoki aks hatti – xarakterlar qilishni talab etadi.

Verbal muloqat chog‘ida bunday maqsadlarni qo‘yilishi berilayotgan xabar va uning tilda ifodasini belgilab beradi.

Muloqot jarayonida matnning umumiy nutqiy funktsiyasini ko‘rsatuvchi matn mazmuniy qismi kommunikatsiya maqsadini tashkil etadi. U albatta mushohada orqali bilinadigan, yashirin tarzidagi mazmun emas, balki gapdagi barcha so‘zlar qo‘shilib umumiy mazmunni tashkil etadi. Bu aslida qo‘shimcha mazmundir.

Retseptor nafaqat til birliklari ma‘nosi, ular o‘rtasidagi bog‘lanishni tushunishi, balki shu asnoda u gap umumiy mazmunidan zarur qo‘shimcha axborotlarni xam farqlab olishi kerak bo‘ladi. Suhbatdosh nima demoqchi ekanligini farqlash kerak bo‘ladi.

Har qanday matn kommunikativlilik xususiyatiga ega bo‘ladi. Matnda aslyatdan retseptorga beriladigan ma‘lumot mavjud bo‘ladi. Retseptor bu axborotni qabul qiladi va o‘z o‘rnida matnga nisbatan xususiy pragmatik munosabatlarga kirishadi. Ular turlicha bo‘ladilar: Intellektual yoki retseptor uchun axborot tarzidagi fakt va voqealar sifatida matn namoyon bo‘ladi; yoki retseptor uchun ma‘lumot ahamiyatli va ta‘sirchan bo‘lishi mumkin. Axborot uning his-hayajonini qo‘zg‘atish, u yoki bu xatti–xarakterlarga chorlashi mumkin.

Matnning bu kabi kommunikativ effekt hosil qilish imkoniyati retseptorda ma'lumotga nisbatan pragmatik munosabatni paydo qiladi.

Kommunikativ maqsad – muddaoasidan kelib chiqib matn tuzuvchi ma'lum ma'no va mazmunga ega, axborot tashuvchi til birliklarini tanlaydi. Tanlab olingan birliklar o'rtasida mazmuniy aloqalar mavjud bo'ladi. Shu asnoda matn pragmatik xususiyat kasb etadi.

Matnning pragmatik potentsiali mazmun va axborot formasi orqali reallashadi. "Retseptorlarning matnga nisbatan pragmatik munosabati, deb yozadi V.N.Komissarov" "Teoriya perevoda" nomli qo'llanmasida, nafaqat matn pragmatikasi, balki retseptorning shaxsiyati, fon bilimlari, hayotiy, tajribasi, ruhiy xolati va boshqalarga ham bog'liq bo'ladi.

Tarjima matnida ifodalangan xabarga nisbatan retseptorning pragmatik munosabatini tarjimon tomonidan tarjima matnini tuzishda qanday til ifoda vositalaridan foydalanganligiga ko'proq bog'liq bo'ladi. Asl matnda ko'zda tutilgan pragmatik maqsadni tarjima matni orqali berish va ko'zlangan ta'sirga erishish tarjima pragmatikasi deb ataladi.

Tarjimada ko'zlangan maqsadga erishishda tarjimon ikki til bilan ish ko'rar ekan, u til egalari tarixi, madaniyati, adabiyoti, urf-odatdirlari, hayot tarzi, xos so'zlar kabilar borasida fon bilimlarni puxta egallagan bo'lishi kerak bo'ladi. Bu jarayonda tarjimon ham asl matndagi retseptori hisoblanadi. Bu jarayonda u pragmatik jihatdan xolis bo'lish, o'zining shaxsiy munosabatlarini tarjima sifatiga salbiy ta'sir etishidan o'zini saqlashi kerak bo'ladi.

Asl matn tarjimasini o'qib tushinishda o'quvchida etishmagan fon bilimlarni o'rnini qoplash maqsadida tarjimon tarjima matniga kerakli qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritishi mumkin.

Bu xol odatda atoqli otlar, jug'rofik nomlar, realiyalar borasida kuzatiladi. Masalan, Massachusetts, Oklahoma, Virginia, Alberta, Manitoba (Kanada), Middlesex, Surrey (Angliya) jug'rofik nomlar tarjimasida "shtat, provintsiya, graflik" so'zlari qo'shib yoziladi. Bu usul tashkilotlar, firmalar va nashiriyotlar nomlarini tarjima qilishda ham qo'llanadi.

Tarjima matn o'quvchiga o'qish va tushunish oson va qulay bo'lishi uchun matn ostiga maxsus ilovalar ham berib ketilishi uchraydi.

Tarjima jarayonida matnning pragmatik salohiyati ba'zi – bir qismlarni tushirib qoldirish orqali ham ifodalanishi mumkin. Bunda bu qismlar retseptor uchun notanish va noma'lum bo'ladi:

Tarjimaning pragmatik muammolari ko'pincha va bevosita original matn janri va retseptorlar tipiga bog'liq bo'ladi. Bunday matnlar ko'pincha ma'lum bir soha, fan tarmoqlari o'quv asoslari uchun tarjima qilinadi.

Asliyatdagi badiiy asarning pragmatikasini o'girishda tarjimonlar ko'proq qiyinchiliklarga uchraydilar. Badiiy asarlar ma'lum tilda, bu til ona tili bo'lgan, odamlar uchun yaratildi. Ular boshqa tillarga tarjima qilinganda tarjimonlar xalq tarixi bilan bog'liq voqea, narsalarga duch keladilar, turli badiiy mushohadalar, hayot tarzi, urf – odatlar, realiyalarni uchratadilar. Retseptor matnni adekvat tarzda tushinishi uchun tarjimon bu jarayonda pragmatik farqlarga o'z to'g'rilashlarini kiritadi.

Pragmatik ma'no u yoki bu fan – texnika sohasi vakillari uchun yaratilgan matnlarda kam o'zgarishga uchraydi. Chunki ular fan bo'yicha fan ma'lumotlarga ega bo'ladilar. Bunday ma'lumotlar turli tillarda so'zlashuvchi olimlar tomonidan bir xil tushuniladi. Matnlarda asosan o'lchov birliklari, maxsus nomlash nomenklaturasi va firmalar nomlariga e'tibor qaratiladi.

Asliyatdagi matnning janr va stilistik xususiyatlariga ko'ra, tarjimaning ikkita funktsional turlari farqlanadi:

- 1) badiiy tarjima
- 2) informativ (maxsus) tarjima.

Badiiy tarjimaning vazifasi badiiy estetik va yoki poetik vazifa bo'lib, uning maqsadi, o'quvchiga estetik ta'sir ko'rsatishdir. Informativ tarjimadan farqli o'laroq badiiy tarjimada erkinlik, mazmuni maksimal darajada ifoda etishdan chekinish xolatlar mavjud bo'ladi.

Vazifasi u yoki bu ma'lumotlar haqida xabar berishdan iborat bo'lgan tarjima matnlari informativ tarjima deb ataladi. Bunday matnlar sirasiga ilmiy, ish yuritish, ijtimoiy – siyosiy, maishiy xususiyatga ega matnlar kiradi. Xususiyatlariga ko'ra ular ilmiy – texnika materiallari tarjimasi, rasmiy – ish materiallari tarjimasi, siyosiy – publitsistik gazeta - axborot materiallari tarjimasi kabi turlarga ajratiladi.

Ilmiy – texnik stiliga xos xususiyatlar bu mantiqiylik izchillik, aniqlik, tushunarlilik kabilardir. Bu stilga xos terminlar, ya'ni maxsus leksik birliklar mavjud. Bunday terminlarga bir ma'nolilik, aniq ifoda xos bo'lib ular emotsionallik, ifodalilik xususiyatlaridan yiroq turadi.

Pragmatik nuqtai nazardan tarjimaning quyidagi besh turini farqlash mumkin: 1) amaliy tarjima, 2) o'quv jarayonida amalga oshiriladigan tarjima, 3) na'munaviy tarjima, 4) nashr etilgan tarjima, 5) eksperimental tarjima.

Amaliy tarjima sinxron, izchil (og'zaki) va yozma tarjimalarni o'z ichiga oladi. O'quv jarayonidagi tarjima tilning og'zaki, yozma ko'nikmalarini o'stirishga hizmat qiladi. Uni didaktik tarjima deb ham atash mumkin. Uning eng asosiy maqsadi til o'rganuvchilarni tarjimaga emas, chet tiliga o'rgatishdan, chet tilidagi matnni lug'atsiz tushunishga o'rgatishdan iborat. Rasmiy nashr etilgan har qanday tarjima matni nashr etilgan tarjima turiga kiradi. Ular sirasiga badiiy va informativ harakterdagi tarjima matnlari kiradi. Ular o'qish, ma'lumot olish, tanqidiy taxlil, taxlil obyeki sifatida qiyoslashga hizmat qiladilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Анорбоева С. Формирование профессиональной компетентности переводчика //Journal of Research and Innovation. – 2023. – Т. 1. – №. 6. – С. 35-39. <https://doi.org/10.5281/zenodo.805187>
2. Анорбоева С. А. ФОРМИРОВАНИЕ ПЕРЕВОДЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ (НА ПРИМЕРЕ: БАКАЛАВРИАТ И МАГИСТРАТУРА) //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2023. – Т. 3. – №. 2. – С. 337-348.
3. АНОРБОЕВА С., ХАМРАКУЛОВА, Э., & МУРОДОВА, М. (2024). СОВРЕМЕННАЯ МОДЕЛЬ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПЕРЕВОДЧИКА В КОНТЕКСТЕ СИСТЕМЫ ПОДГОТОВКИ ПЕРЕВОДЧИКОВ В ВУЗАХ. Тараққиёт тадқиқотлари: илмий-амалий анжуманлар материаллари тўплами, 2(14), 62–66. Retrieved from <https://inashr.uz/index.php/rid/article/view/559>
4. ANORBOYEVA, S. (2023). "SHADOWING" METODI ORQALI ISPAN TILI MASHG'ULOTLARIDA TALABALARDA TARJIMONLIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH. ТАДҚИҚОТ ВА ИННОВАЦИЯЛАР ЖУРНАЛИ, 1(11), 3–6. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10133781>
5. Anorboyeva Solixa Asqarjon qiz. (2023). ISPAN TILI MASHG'ULOTLARIDA TALABALARDA TARJIMONLIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH. SAMARALI TA'LIM VA BARQAROR INNOVATSIYALAR, 1(5), 216–221. Retrieved from <https://innovativepublication.uz/index.php/jelsi/article/view/223>
6. АНОРБОЕВА Солиха Асқаржановна, & ШОДИКУЛОВА Шахина Шерзод кизи. (2023). К ПРОБЛЕМЕ РЕАЛИЗАЦИИ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ. ПЕДАГОГИК ВА ПСИХОЛОГИК ТАДҚИҚОТЛАР, 3(3), 22–26. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7750437>
7. Солиха Анорбоева, Нилуфар Сабирова. Современная модель профессиональной компетенции переводчика в контексте системы подготовки переводчиков в вузах. *O'zbekiston: til va madaniyat. Lingvistika*. 2024-1: 110-127.
8. Anorbayeva, S. (2021). ИСПАН ТИЛИ МИСОЛИДА ТАРЖИМАГА ЎҚИТИШНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ТАШКИЛИЙ-МЕТОДИК ТАЪМИНОТИ. Журнал иностранных языков и лингвистики, 2(6). извлечено от <https://history.jdpu.uz/index.php/fl/article/view/2001>